

роки геноциду. Автори не лестять нікому — ні сусіднім країнам, ні Західній Європі, ні Ізраїлю, ні США, відстоюючи інтереси України, яка, маючи стільки природних переваг, внаслідок політичних, економічних, демографічних, духовних катаклізмів з величезними труднощами відроджує свою справжню історію і культуру. Цілком слушною є ідея фільму, що це відродження неможливо здійснити в забутті минулого, закляття безпам'ятства необхідно позбутися, якщо ми хочемо зберегти свою мову, свій народ, свою державу.

Автори структурували спогади очевидців таким чином, щоб глядач міг перекоонатися і у масштабах вимирання людей, і в неможливості виїхати за межі України, і у повному вилученні усього істивного, що ніяк не пов'язується з індустріалізацією. Для посилення доказовості автори фільму використовують наукові дослідження, аналізують загальноекономічну ситуацію в СРСР і, зокрема, на Луганщині, де теж будувались промислові підприємства і водночас вимирали села.

Публіцистична гострота фільму не може залишити байдужою жодну людину, яка його перегляне. Однією з важливіших особливостей фільму є те, що він знятий на матеріалах Луганської області, розташованої поруч з Російською Федерацією. Саме з Луганщини завдяки творцям фільму пролунала чітка відповідь на питання, чи так само лютував голод в Росії, як у сусідній Україні, чи легко було

завезти із-за меж УСРР борошно, зерно, іншу їжу і чому це доводилось робити, навіть відкривались торгсини тощо.

Не важко передбачити, що не всім, хто перегляне цей фільм, може сподобатися прямота авторів, смілива критика на адресу тієї частини народних обранців, які, відкидаючи проблему Голодомору і запопадливо ставлячись до посадовців сусідньої держави, фактично зневажають історію своєї країни. На наш погляд, не варто було б стільки уваги приділяти публікації в газеті “Вечірні вісті” за авторством О. Турчинова (вересень 2003 р.), адже стаття не є науковим дослідженням, та й газета не є фаховою.

На завершення окремо відзначимо актуальність і високий патріотизм фільму, його вдалий сценарій і режисуру, майстерну роботу оператора, добрий дикторський голос. Використавши свідчення місцевих жителів та кінодокументи, автори фільму підняли на високий рівень узагальнень, домоглися переконливості в обґрунтуванні своєї позиції, співзвучної із болями свого народу.

Хоча фільм розкриває найтяжчі сторінки історії, завдяки професіоналізму авторів він залишає почуття оптимізму і неминучого торжества справедливості і правди. Фільм доцільно було б продемонструвати на Першому національному каналі та передати для використання до обласних телестудій і навчальних закладів.

Іван ЗУЛЯК (м. Тернопіль)

ЗГАДАТИ ВСІХ ПОІМЕННО

Рец. на: Реабілітовані історією. Тернопільська область /Упоряд. О. Г. Бажан, Є. О. Гасай, П. З. Гуцал. — Тернопіль: ВАТ “ТВПК “ЗБРУЧ”, 2008. — 728 с.

Восени 2009 р. минуло 70 літ так званому “Золотому вересню”. Зайняття військами Червоної армії території Західної України, утвердження тут радянської влади та початок перетворень в усіх сферах життя на комуністичних засадах, входження краю до СРСР в складі УРСР — ось основні віхи цієї події.

Вона дала нагоду ще раз згадати й осмислити, що приніс тоталітарний радянський режим у його сталінському варіанті західним українцям, як і всьому нашому народові. Загальновідомо, що одним із значимих проявів політики цього режиму в Західній Україні стали масові репресії і терор, придушення національно-

визвольної боротьби, переслідування всіх, хто не був згідний з комуністичною ідеологією. Наслідки цієї трагічної для українського народу політики — як економічні, соціальні, так і духовні — донині не подолані.

В зв'язку з цим вельми доречним є вихід у світ 2009 року книги, яка розкриває широку картину репресивної діяльності комуністичного режиму щодо мирного населення на Тернопільщині впродовж усього часу його існування. Це перший том кількатомного видання “Реабілітовані історією. Тернопільська область”. Його підготував колектив Тернопільської обласної редакції “Книги пам’яті”, що діє на виконання урядової програми про видання в Україні серії “Реабілітовані історією”.

Книга має 724 сторінки. Її зміст переконує, що вона підготовлена відповідально, на основі великої джерельної бази, з урахуванням здобутків сучасної історичної науки. В наш час, як відомо, є чимало видань — наукових, науково-популярних, краєзнавчих, мемуарних, художніх, художньо-документальних, публіцистичних, в яких розкриваються репресії радянського періоду і звитяжна боротьба за свободу, проти комуністичної тиранії на Тернопільщині, названі учасники цієї боротьби, показано їх героїзм і жертвовність. Книга “Реабілітовані історією. Тернопільська область” посідає в цьому ряду особливе місце, оскільки її завдання — якнайповніше віднайти і закарбувати навіки імена людей, котрі стали невинними жертвами тоталітарного комуністичного режиму і своєю трагічною долею увійшли в літопис нескореної України.

Розглянемо детальніше матеріали видання. Після звернення до читачів обласної редакційної колегії, в якому окреслені специфіка й цілі книги, обґрунтована її структура, подана стаття “Репресії комуністичного режиму на Тернопільщині”, що становить перший розділ. Обсяг статті, коло розглянутих питань і науковий апарат дають підстави вважати, що вона є цілісною історичною розвідкою, в якій концептуально розглядається зазначена в темі статті проблема.

Дізнаємося, що вперше більшовицькі лозунги пролунали на Тернопільщині в далекому 1917 р. А вже через два роки, коли нинішня північна частина області — територія тодішнього Кременецького повіту була зайнята Червоною армією, почалися репресії проти мирних жителів, на рік раніше, ніж в галицькій частині нашого краю в період діяльності

Галревкому. У статті, на нашу думку, цілком обґрунтовано й логічно розповідається про трагічну долю уродженців Тернопільської землі, котрі зазнали репресій в Радянському Союзі у 1920–1930-ті роки. На сьогодні відомо понад 1200 вихідців з Тернопільщини, котрі стали невинними жертвами сталінського тоталітарного режиму до вересня 1939 р. в “країні соціалізму”. Як це незвично не звучить, але й цим сумним фактом підтверджується спільність історичної долі українців по обидва береги Збруча.

У статті відзначається, що масові репресії в нашому краї почалися з першого дня “визвольного походу” Червоної армії в Західну Україну, а готувались керівництвом СРСР як інструмент державної політики завчасно і були покладені на органи НКВС. Власне репресивні дії цих органів, які репрезентували нову владу, спричинили спротив населення і наростання антирадянської боротьби в краї, на чолі якої стояли члени ОУН. Розкрито маловідому донині сторінку терору 1939–1941 рр. — масові страти без суду тисяч людей як “розвантаження” тюрем на підставі таємної постанови ЦК ВКП(б) від 5 березня 1940 р., мовиться про чотири масові депортації людей із Західної України в сибірські та північні краї Росії. Наводяться та узагальнюються факти жахливих кривавих розправ “славних чекістів” над жителями краю після початку німецько-радянської війни в червні 1941 р.

Важливе місце у статті займає розповідь про репресії і терор у післявоєнний період. Акцентується увага, що третій прихід “визволителів зі Сходу” супроводжувався беззаконням і брутальним насильством у різних формах над мирними людьми. Один із прикладів — злочин групи НКВС-НКДБ у селі Кривенькому на Чортківщині 22 жовтня 1944 р. Вказується, що опір більшовицькому режиму очолила ОУН і створені нею загони УПА. І хоча висвітлення їх боротьби безпосередньо не входить до завдань книги “Реабілітовані історією. Тернопільська область”, читаємо про окремі бої і сутички, діяльність нелегальних молодіжних організацій, про підступність радянських репресивних органів щодо ліквідації націоналістичного підпілля. Крім масових ув’язнень людей, у той час власті широко практикували насильне вивезення родичів членів ОУН та УПА на Північ, в Сибір і Казахстан, де невинні люди страждали, втрачали здоров’я, а багато з них і життя. Без-

збройною, але підступною формою насильства була організація колгоспів, про що говориться переконливо на основі конкретних фактів. Не оминули репресії й духовного життя наших краян: русифікація, заборона національних традицій і свят, а особливо — переслідування релігійної віри церкви.

Після смерті Й. Сталіна, як свідчать матеріали, репресивні дії комуністичної влади проти громадян продовжувалися. На Тернопільщині в час “хрущовської відлиги” і “брежнєвського застою” їх організував за вказівкою зверху обком партії, а виконавцями були органи КДБ. У статті наводяться факти репресій та імена мешканців області, над якими чинилася розправа за те, що вони не хотіли бути слухняним знаряддям в руках тоталітарної влади, утверджували своїми діями українство: В. Крушельницький, В. Дятел, Д. Порбер, І. Жила, С. Слюсарчук, М. Апостол, Є. Гогусь (був засуджений до розстрілу, але потім смертний вирок замінили на 15 років ув’язнення), М. Маруняс, Б. Штойко, В. Рафальський, М. Коц, Г. Дзюрбан, І. Курилас, Л. Горохівський, М. Горбаль, В. Труш, сім молодих патріотів із села Росохач — С. Сапеляк, В. Мармус, М. Мармус, В. Винничук, В. Сеньків, М. Слободян, А. Кравець, В. Вітів, котрі вивісили в Чорткові національні прапори і поширили антирадянські листівки на честь 55-річчя УНР. Зазнали переслідувань, хоч і не потрапили в табори, В. Демкович, В. Ярмуш, І. Герета, М. Чубатий, В. Остапенко, Є. Скиба та деякі інші мешканці Тернопільщини. Діяльність цих тернополян вплилася в загальноукраїнський протестний, правозахисний рух і стала проявом незгасності традицій національно-визвольної боротьби в нашому краї.

Другий розділ “Мовою документів” говорить сам за себе. В ньому зібрані документальні матеріали (іх 20), які наочно демонструють механізми репресій і терору, засвідчують злочини, що чинив комуністичний режим проти своїх людей. Більшість із представлених документів є оригінальними і зберігаються в Державному архіві Тернопільської області. Ті ж, які були раніше опубліковані, залишаються маловідомими громадськості, тому їх оприлюднення вельми доречно. На жаль, немає документів з архіву управління СБУ в Тернопільській області, хоч там зберігається чимало необхідних для публікацій матеріалів за темою книги.

У третьому розділі вміщені спомини осіб, котрі невинно поневірялися в таборах чи на заслання або були свідками злочинів, вчинених радянськими каральними органами на Тернопільщині. Загалом таких споминів небагато, але через призму людських переживань, почуттів і сприйняття побаченого та пережитого вони емоційно і колоритно, чого не може передати жоден документ або світлина, відтворюють жахіття злочинів, страждання невинних людей. В книзі опубліковані спогади, деякі вперше, П. Боднарчука, М. Воробей-Берези, О. Воробія, Т. Голуб, О. Масного, М. Матковської, М. Музики, М. Надбережної, І. Синенького, Ю. Павліва та С. Швеця.

Цікавим, хоч і невеликим за обсягом, є четвертий розділ “Статті і нариси”. В ньому подано лише 5 публікацій, кожна з яких присвячена життєвій долі людини, що пройшла через пекло радянського ув’язнення. Це — Галина Дидик — зв’язкова головнокомандувача УПА Р. Шухевича; Мирослава Гребенюк — медсестра підпілля ОУН та УПА; Олександра Блавацька — невинна жертва у сфабрикованій справі про “отруєння поетів”; Михайло Маруневич — вояк УГА, який був заарештований у 1933 р. в Харкові і безслідно зник в таборі ГУЛАГу; Василь Баран — священик. Зауважимо, що у книзі стаття про Г. Дидик вдало доповнюється документом із другого розділу — її зверненням до Президії Верховної Ради СРСР, звідки маємо можливість переконатися в ідейній стійкості і безстрашності цієї жінки, ім’я якої вписано золотими літерами в історії ОУН та УПА.

Головне місце в книзі займає останній, п’ятий розділ. Він становить перелік коротких біографічних довідок про уродженців і мешканців Бережанського, Борщівського і Бучацького районів Тернопільської області, котрі були заарештовані й опинилися в ув’язненні. Якщо враховувати, що в цьому переліку більше 4 тисячі осіб, то має вийти у світ принаймні ще три томи видання “Реабілітовані історією. Тернопільська область”.

У зазначеному переліку немає прізвищ тих, хто був примусово вивезений на заслання у далекі холодні краї за “політичні гріхи” чи загинув зі зброєю в руках у рядах націоналістичного підпілля. Так встановлено урядовим положенням про видання серії “Реабілітовані історією”. Наскільки відомо, відомості про цих людей, теж жертв політичних репресій і терору, згодом будуть видаватися окремо.

Ознайомлюючись зі змістом п'ятого розділу, переконуємося, що укладачі книги правильно зробили, склавши список за населеними пунктами. Завдяки цьому матеріал став доступнішим для цілісного сприйняття, адже представлена повна картина масштабів репресій та їх жертв у кожному місті, селищі, селі.

Ще одна особливість книги — те, що відомості подані не лише про репресованих на території Тернопільщини і справи яких збереглися в обласному державному архіві та архіві СБУ в Тернопільській області, а й про уродженців нашого краю, котрі стали жертвами репресій в інших областях, у тому числі в Радянському Союзі у 1920–1930-ті роки, коли Тернопільщина не входила до цієї держави. Є біографічні довідки про людей, які загинули без суду внаслідок свавілля каральних органів, були ув'язнені, але їхні кримінальні справи час не зберіг і відомості взяті з інших достовірних джерел. Загалом такий формальний відступ від існуючих рекомендацій, чого не зробили укладачі книг серії “Реабілітовані історією” в інших областях, тільки збагатив видання необхідною інформацією, підвищив його значимість. Врешті-решт зроблено це з позицій і історичної справедливості, і моральності.

Маємо змогу побачити в книзі і світлини. Зрозуміло, що її укладачі змушені були значно обмежити себе у підборі фотокопій документів і фотографій осіб. Всі ці матеріали є

оригінальними і досі ніде не публікувалися. Як приклад, назвемо хоча б фотокопії окремих аркушів з кримінальної справи і світлину в ув'язненні відомого письменника і громадського діяча, уродженця Бережан Ф. Коковського.

Відзначимо, що поява книги “Реабілітовані історією. Тернопільська область”, яка займе своє вагоме місце у висвітленні минулого нашого краю, стала можливою внаслідок тривалої і кропіткої роботи редакційно-видавничої групи в складі Ж. Гановської, Є. Гасая, П. Гудими, П. Гуцала (крім цього, він є автором наукової статті в книзі), Л. Кота (керівник) та Г. Маєвської, її співпраці з державними і громадськими організаціями, за всебічної підтримки обласної ради та обласної державної адміністрації. Допомогу групі в укладанні матеріалів надавав київський науковець О. Бажан. Книга вийшла в світ у тернопільському видавництві “Збруч”, тож його працівники, котрі брали участь у підготовці видання до друку, заслуговують подяки за якісну роботу.

Насамкінець варто сказати, що перша книга серії “Реабілітовані історією. Тернопільська область” дає підстави вважати, що видання може стати, як задекларувала обласна редакційна колегія, “гідним вшануванням доброго імені і встановлення правди про тих, хто постраждав у радянський період, чие життя безвинно було понівечене або загублене”. Спільними зусиллями і нелегкою дослідницькою працею цього можна досягти.

Юрій Волошин (м. Полтава)

ДВІ “ПАМ'ЯТІ” ПРО УКРАЇНСЬКИХ ОСТАРБАЙТЕРІВ

Рец. на: Грінченко Г. *Між визволенням і визнанням: примусова праця в нацистській Німеччині в політиці пам'яті СРСР та ФРН часів “холодної війни”*. — Харків: ТОВ “НТМТ”, 2010. — 320 с.

Праця відомої харківської дослідниці Гелінади Грінченко присвячена одній із найпопулярніших проблем сучасної гуманітаристики — “історичній пам'яті”, під якою розуміють свідомо ретрансльоване знання про колективний досвід певної спільноти. Попри значну поширеність теми пам'яті в українсь-

кому історіографічному дискурсі, монографія Г. Грінченко є чи не першим серйозним дослідженням, присвяченим вивченню цього феномену.

Книжка складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури, списку скорочень. Вступ являє собою своєрід-